

فصلنامه علمی

موارد ثبوت دعوا با شهادت بانوان، در فقه اهل بیت (ع) و حقوق ایران
سید محمد حسینی دره صوفی (دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی)

نقش رسانه ها در پیشگیری از جرایم، با تاکید به رسانه های افغانستان
سید محمد نقوی دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

جایگاه اهل بیت در آیه «تلقی کلمات»
سید طالب زکی کارشناسی ارشد مدرسه عالی فقه جامعه المصطفی

اخوت اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری...
محمد اسماعیل حلیمی، دانشجوی دکتری جزا و جرم شناسی

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی با رویکرد قرآن کریم
غلام سخی رحمانی، دانش پژوه دکتری قرآن و علوم سیاسی

نمود از اعجاز علمی قرآن کریم در زمین
سید محمد علی حسینی زهرابی، دانش پژوه دکتری قرآن و علوم

جهانی شدن و چالش های توسعه سیاسی جهان اسلام
خانم راحله حسینی، کارشناسی ارشد روابط بین الملل

عنوان: فصلنامه علمی نیسم کوثر
مدیر مسئول: سید مهدی حسینی
سر دبیر: سید محمد حسینی دره صوفی
ویراستار: سید محمد نقوی
مدیر داخلی: سید محمد رضا علوی
گرافیسٹ: سید محمود محسنی
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۰,۰۰۰ تومان
صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی خدماتی امام حسن عسکری (ع)
شماره تماس: ۰۰۹۸۹۳۵۳۹۶۹۷۷۶
سایت فصلنامه: nasimekosar.blog.ir
ایمیل: nasimkosar1399@gmail.com
دفتر مرکزی و محل چاپ: افغانستان: مزار شریف

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی با رویکرد قرآن کریم

غلام سخی رحمانی^۱

چکیده: دین‌دارای کارکردها و نقش‌های متعددی می‌باشد. از جمله کارکردهای دین ورود آن به عرصه اجتماع و تحولات اجتماعی می‌باشد؛ لذا دین می‌تواند با ایفای نقش مثبت در جامعه موجب تحولات سیاسی اجتماعی گردد، تحقیق پیش‌رو تلاش می‌نماید تا به این سوال پاسخ دهد که نقش دین در تحولات سیاسی اجتماعی چیست؟ لذا سعی شده است تا با روش توصیفی تحلیلی و با شیوه کتاب‌خانه‌ای و جمع‌آوری داده‌ها از متون مکتوب و نوشتاری بویژه قرآن کریم موضوع تبیین گردد؛ که دین چگونه می‌تواند به عرصه اجتماع ورود یابد؟ و چه کارکردهایی می‌تواند از خود عرضه بکند. متن پیش‌رو با این فرض تدوین شده است که دین مبین اسلام نه تنها در عرصه حیات اخروی بشر دارای دستورات و راهنمایی می‌باشد؛ بلکه برای حیات دنیوی بشر نیز دارای دستورالعمل‌هایی است که می‌تواند حیات بشر را دارای هدف نموده و کارکردهای ذیل را در راستای هر چه بهتر بودن حیات اجتماعی انسان‌ها عرضه نماید. انضباط بخشی به زندگی بشر، انسجام بخشی به فعالیت‌های انسان‌ها، معنا بخشی به زندگی انسان‌ها، خوشبختی‌آفرینی، ارزش‌گذاری، ایجاد امنیت عاطفی و روانی، تقدس بخشی، ارائه الگو برای معیارهای مثبت و منفی، هدایت جامعه به سمت آرمان‌های مطلوب و تعریف جامعه‌آرمانی و ارائه ویژگی‌هایی برای آن مانند: گسترش عدالت، تحقق امنیت کامل، تامین اسایش و رفاه برای انسان‌ها، حکومت جهانی، حاکمیت انسان صالح، و تحقق جامعه ایمانی و موحدانه از جمله کارکردهای ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی می‌باشد.

واژگان کلیدی: ایدئولوژی، تحول، سیاسی اجتماعی، جامعه، قرآن کریم.

مقدمه

جامعه بستر فرایندها، کنش‌ها و واکنش‌های فردی و اجتماعی متعدد و متنوعی می‌باشد؛ که در شرایط مختلف نظم حاکم بر آن دچار تغییرات و تحولات می‌گردد، شرایط و اوضاع‌گاه به سمت و سوی بهبودی و گاهی هم بسوی دگرگونی و پسرفت سوق می‌یابد. از جمله متغیرهایی که در اغلب مکاتب و اندیشه‌های سیاسی مورد تأکید قرار گرفته و به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر شکل، نوع و روند تغییرات در اجتماع، مورد تأکید واقع گردیده، نهاد دین یا ایدئولوژی می‌باشد. مطالعه و بررسی آراء و نظرات اندیشمندان مسلمان و غربی خواهد توانست زوایای گوناگون دین و نقش‌آفرینی آن را در جوامع روشن سازد و راه‌گشای فهم بهتر تحولات و ارائه تحلیل دقیق‌تری از تحولات اجتماعی گردد. بر این اساس این مقاله کوشیده است تا نقش و کارکرد ایدئولوژی «دین» را در تحولات سیاسی اجتماعی روشن سازد.

۱) مفهوم شناسی

در این نوشتار ما نقش را به معنای کارکرد گرفته‌ایم و منظور از نقش دین همان کارکرد و عملکرد دین می‌باشد. بدین معنا که کارکرد دین در تحولات اجتماعی چیست؟

۱-۲) مفهوم دین

در آغاز برای احتراز از سوء تعبیر در مفهوم دین به بیان تعاریفی که توسط صاحب‌نظران و محققان حوزه دین ارائه شده می‌پردازیم. تی یل (۱۸۳۰-۱۹۰۲) در تعریف دین می‌گوید: در حقیقت دین وضعیتی روحی یا حالتی ناب و حرمت آمیز است که آن را خشیت (Piety) می‌خوانیم.^۱ برادلی (۱۸۶۴-۱۹۲۴) در تعریف دین می‌گوید: دین بیش از هر چیز کوششی است برای آنکه حقیقت کامل خیر را در تمام وجوه هستی زمان باز نمایم.^۲ جیمز مارتینو (۱۸۰۵-۱۹۰۰) درباره دین چنین گفته است: دین اعتقاد به خدایی

۱ - بخت آور، کمال الدین، نقش ادیان در تکامل انسان، ص ۸۷
۲ - همان

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی بارویکرد قران کریم * ۸۵

همیشه زنده است یعنی اعتقاد به اراده و ذهنی الهی حاکم بر جهان است و با نوع بشر مناسبت اخلاقی دارد.

در کتاب نقش ادیان و تکامل انسان، دین از لحاظ اجتماعی چنین تعریف شده است: «دین عبارت است از مجموعه قوانین انفرادی و اجتماعی که از مبدأ اصل عالم یعنی ذات باری تعالی بوسیله یک انسان کامل (رسول) بر جامعه انسانی عرضه می‌شود و این مجموعه قانون موجبات نظم و عدالت اجتماعی و اتحاد و وحدت انسانی را فراهم می‌سازد»^۱.

آر آتو، درباره دین و مذهب می‌نویسد: بطور کلی مذهب معطوف به امر مقدس در مقابل امر عادی و معمولی است. فرد مذهبی از طریق اعمال سمبلیک و رمزآمیز خود خویشتن را در مقابل منبع معنایی غایی و مطلق همه‌گیر وجود می‌بیند و طبعاً در مقابل آن احساس اعجاب و ترس و احترام می‌کند و می‌کوشد از طریق اعمال مزبور خود را بدان منبع بپیوندد.^۲

نگرش مذهبی به عنوان دقیق، کلمه مستلزم تأیید وجود حوزه معنایی مطلق و احساس فروتنی همیشگی در برابر آنست.

آیت الله مطهری «ره» معتقد است که دین عبارت است از اعتقاد و دلبستگی انسان به حقایقی که هم ماورای فردی و هم ماورای مادی است بطوریکه این اعتقادات زیربنای فکری و عقیدتی انسان را در زندگی دنیایی و جهت‌گیری‌های وی فراهم می‌آورند. وی همچنین بر فطری بودن دین تأکید می‌ورزد و معتقد است نوع بشر فارغ از خصوصیات متفاوت با دیگران، در نیاز به دین مشترک است. دین جزء نهاد بشریت، جزء خواست‌های فطری و عاطفی بشر است بطور کلی یک نیاز بشریت است.^۳

امام خمینی «ره» دین را اعتقاد واقعی به خدا می‌داند بدین معنی که فرد در تمام اعمال و افکار خود خداوند را شاهد بر اعمال خود بداند، ایشان دو جهان بینی مادی و الهی را از هم جدا کرده و معتقدند معیار شناخت در جهان بینی الهی اعم از حس و عقل است و همین تمایز موجب رستگاری الهیون می‌گردد. ایشان دین را صرفاً یک رابطه شخصی و معنوی بین انسان و خدا نمی‌داند بلکه معتقدند دین دارای کارویژه‌های گسترده در تمام زوایای زندگی بشر است.^۴

۱ - ویلم، ژان پل، جامعه شناسی ادیان، ترجمه: عبدالرحیم گواهی ص ۶۲

۲ - بخت اور، کمال الدین، نقش ادیان در تکامل انسان، ص ۸۷

۳ - مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، جلد سه ص ۱۳۲

۴ - خمینی، روح الله، آوای توحید، ص ۹۴

علامه محمد حسین طباطبای (ره) با توجه به تحقیقاتی که حول محور قرآن داشته، با رویکردی قرآنی، دین را چنین تعریف می‌کند: انسان باید در زندگی روشی را اتخاذ کند که هم به درد این سرای گذران و هم به درد آن سرای جاویدان بخورد. راهی را که وی به سرمنزل سعادت دنیا و آخرت برساند. این روش همان است که قرآن به نام «دین» می‌نامند و این روش همان روش خواهد بود که از نیروی عمومی و اقتضای کلی دستگاه آفرینش الهام و سرچشمه می‌گیرد. بر این اساس علامه دین را برنامه کلی برای زندگی می‌داند که از جانب خدا برای بشر فرستاده شده و متضمن سعادت و خوشبختی بشر در حیات دنیوی و اخروی می‌باشد.^۱

علامه محمد تقی جعفری (ره) در مورد دین چنین توضیح می‌دهد: دین برنامه جهت تکامل و رشد فردی و اجتماعی انسان است که از جانب خداوند که نظارت و احاطه کامل بر موجودات دارد ارائه می‌شود. در غیر این صورت انسان بدون راهنمایی از جانب پروردگار نمی‌تواند گام در راه تکامل واقعی بردارد.^۲ ابوالقاسم فردوسی نیز دین را اعتقاد به خدا و پیروی از پیامبران به عنوان راهنمای سعادت و کمال می‌داند.^۳

از مجموع آنچه تاکنون به قلم آمده می‌توان کلیتی از مفهوم دین دریافت نمود. اینکه هر نوع دلدادگی و وابستگی به پدیده‌ای ماوراء طبیعت که موجب تنظیم رفتار فرد در جهت حصول به هدف و غایت مراد گردد و در فرد خضوع و خشویی نسبت به آن منبع معنایی ایجاد کند و همواره انگیزه تکامل در فرد را زنده نگه دارد و در زمان سختی‌ها و مصائب تسلی دهنده و در وقت خوشی کنترل کننده رفتار فرد باشد، می‌توان اطلاق دین نمود.

قابل ذکر است که ما در این نوشته ایدئولوژی را نیز به همان معنای دین گرفته‌ایم و از برخی تفاوت‌هایی که در تعریف این دو اصطلاح آمده است صرف نظر می‌کنیم.

۲) تحولات سیاسی اجتماعی

منظور از تحولات تغییرات و دگرگونی‌هایی است که در جامعه رخ می‌دهد و منظور

۱ - طباطبائی، محمد حسین، مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، ص ۱۳۴

۲ - جعفری، محمد تقی، انسان در افق قرآن، ص ۸۲

۳ - فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، تهران: چاپ خاور، بی تا

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی با رویکرد قران کریم * ۸۷

از سیاسی اجتماعی، همان تحولاتی است که منجر به تغییرات در امور سیاسی و حکومت‌ها و اجتماع بشری می‌گردد.

(۲-۱) پیشینه مطالعه نقش دین در تحولات اجتماعی

در زمینه رهیافت‌های جامعه‌شناختی به دین، سابقه ملاحظه‌اندیشمندان نسبت به رابطه دین و جامعه به یونان باستان باز می‌گردد. متفکران برجسته مسیحی هم به نقش شکل‌دهنده دین بر جامعه و هم به واکنش دین در برابر نیرو و نفوذ فزاینده دنیوی توجه شایان کردند. در دوران قرون وسطی نیز آنچه بر کلیه شئون اجتماعی حاکم بود و تأثیر می‌گذارد دین و متولیان دینی بودند؛ چرا که قدرت سیاسی جامعه در دست پاپ و اصحاب کلیسا بود و هر چه را آن‌ها خلاف دین و شریعت مسیح تشخیص می‌دادند سرکوب می‌کردند حتی در حوزه اندیشه نیز اگر رأیی خلاف نظر کلیسا که خود را تنها متولی دین می‌دانست ارائه می‌شد، به شدت مورد حمله قرار می‌گرفت و اجازه انتشار نمی‌یافت. در عصر روشنگری و رنسانس فشارهای بیش از حد کلیسا نتیجه خود را به بار آورد. این نتیجه‌گریز از هر نوع ماوراءالطبیعه‌گرایی و غلطیدن به دامان پوزیتیویسم آگوست کنت بود. در این دوران نه تنها تأثیر دین بر جوامع نادیده گرفته شد؛ بلکه نقش دین و اعتقادات دینی مورد انکار واقع شد. بدین ترتیب در این دوران آنچه مورد توجه قرار می‌گیرد منحصر در مستندات مشهود و قالب تجربه است و غیر از مشاهدات و آنچه به تجربه در می‌آید، سایر معلومات بشری که ریشه در الهام و کشف و شهود و تعلیمات دینی داشت به یکسره بی اعتبار گردید. آگوست کنت بجای تجدید دین به تبدیل دین اندیشید.

در مرحله بعد از تطور جامعه‌شناسی و نقش دین در جامعه، در نیمه قرن ۱۹ مارکس ظهور می‌کند. وی نیز دین را برخاسته از ترس و اضطراب و امری ارتجاعی و توهمی می‌پندارد ولی بخاطر اعتقاد به نقش نافذ مذهب در جامعه، ناگزیر شد برای انقلاب و دگرگونی اجتماعی، دلیل بیابد، او این دلیل را ایدئولوژی طبقاتی نامید. وی ایدئولوژی طبقاتی را بعنوان عامل مؤثر و تعیین‌کننده در تحولات اجتماعی معرفی نمود. به همین جهت اریک فروم پافشاری دارد که «سوسیالیسم مارکس همان مسیحیت است که به زبان قرن نوزدهم بیان شده است» بدین ترتیب کسانی که دین را عامل تخریب و تحمیق می‌دانستند با الگوگیری از نقش و تأثیر دین بر انسان‌ها و جوامع، به تحلیل تحولات اجتماعی، سیاسی جامعه پیرامون

خود پرداختند و نقش دین را بر عوامل ذهنی و ابداعی خود مترتب نمودند.^۱ رابرت اسمیت (۱۸۴۶-۱۸۹۶) از نخستین کسانی بود که سهم خاصی را که دیانت در شئون اجتماعی ایفاء می‌کند مورد بررسی محققانه قرار داد. تا زمان وی دیانت را به عنوان یک بنیاد فلسفی مجزا تلقی می‌کردند؛ لذا بدنبال بررسی نقش آن در شئون اجتماعی بطور منسجم و آکادمیک نبودند. در نظر اسمیت مذهب، تنها یک ترس مبهم و فرزند هراس و وحشت نیست؛ بلکه در نظر وی دین رابطه کلیه افراد یک جامعه با قدرتی است که نیکی جامعه را می‌خواهد و حافظ مقررات، نوامیس و نظم اخلاقی آن است.^۲

در اواخر قرن نوزدهم، دور کیم ظهور می‌کند. دور کیم معتقد بود که جامعه برای بقا باید در درون فرد فرد اعضای خود حضور داشته باشد. و این دین است که در درون افراد، احساس الزام اخلاقی نسبت به مصالح اجتماعی پدید می‌آورد. بر این اساس دین، ساز و کاری است که سامان اجتماعی را حفظ می‌کند و یک نیاز اجتماعی محسوب می‌شود.^۳

۲-۳ کارکردهای اجتماعی دین

با توجه به تعریف‌هایی که از دین ارائه شد و پیشینه‌ای که از نقش دین در تحولات اجتماعی بشر بر شمردیم اکنون کارکردهایی را می‌توان برای آن لحاظ کرد. بر همین اساس ابن خلدون نه تنها بر نقش دین در عرصه حیات اجتماعی تأکید می‌کند بلکه تلاش دارد تا این نکته را مورد تأکید قرار دهد که از جمله مهم‌ترین عواملی که در تفوق دولت‌ها و استمرار حیات سیاسی آنها مؤثر است توسعه و رواج دین‌داری در قلمرو حکومت می‌باشد. بطوری که اگر حاکمی خواهان تداوم ملک و حفظ یا بسط قلمروی خود باشد، لازمست که نه تنها از دین و دستورات دینی پیروی کند بلکه در جهت گسترش آن در تمام رؤیای حکومت خود برآید تا با این عمل، حیات سیاسی و اجتماعی نظام را تضمین نماید.^۴

امام خمینی (ره) در مورد نقش مؤثر دین در جوامع انسانی، بطور مشخص بر مکتب اسلام و مذهب تشیع تأکید می‌ورزد و با توجه به کارویژه دین در نهضت ایران می‌فرماید: «اگر شما بتوانید مفهوم مذهب را در فرهنگ اسلامی ما درک و

۱ - بشیریه، حسین، جامعه‌شناسی سیاسی، ص ۶۵

۲ - پیترسون و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه، احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، ص ۱۶۴

۳ - همان

۴ - ابن خلدون، عبدالرحمن، مقدمه ابن خلدون، ترجمه، محمد پروین گنابادی، ص ۱۳

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی بارویکرد قرآن کریم * ۸۹

دریافت کنید به روشنی خواهید دید که هیچگونه تناقضی بین رهبری مذهبی و سیاسی نیست بلکه همچنان که مبارزه سیاسی بخشی از وظایف و واجبات دینی مذهبی است، رهبری و هدایت کردن مبارزات سیاسی گوشه‌ای از وظایف و مسئولیت‌های یک رهبر دینی است کافی است شما به زندگی پیامبر اسلام «ص» و نیز زندگی امام علی «ع» نگاه کنید که هم یک رهبر مذهبی ماست و هم یک رهبر سیاسی و این مسأله در فرهنگ شیعه از مسائل بسیار روشن است و هر مسلمان شیعی وظیفه یک رهبر مذهبی و دینی می‌داند که در سرنوشت سیاسی و اجتماعی جامعه مستقیماً دخالت کند.»^۱

در مجموع امام خمینی «ره» کارویژه اساسی دین و متولیان امور دینی را انسان‌سازی و ایجاد جامعه‌ای مطلوب جهت اجرای احکام دینی می‌داند چرا که بشر در بستر جامعه خواهد توانست زمینه‌های کمال و سعادت را طی کند و به غایت مطلوب دست یابد.

آیت الله مطهری «ره» در مورد نقش دین در جامعه معتقد است دین هم ضرورتی فردی و هم ضرورتی اجتماعی دارد، در جهت فردی دین انسان را از درون می‌سازد و امیدوار می‌کند و از نظر اجتماعی، زندگی در جامعه را برای دیگران میسر می‌سازد.

در نظر ایشان نقش اجتماعی دین شامل موارد زیر می‌گردد.

۱) تأثیر بر تعلیم و تربیت و تکامل شعور اجتماعی افراد جامعه در جهتی مشخص.
۲) استوار ساختن پیمان‌ها و میثاق‌ها؛ زیرا به طور کلی دین و مذهب پشتوانه ارزش‌های اخلاقی و انسانی است؛ لذا دین در استحکام یا اضطراب جوامع از این طریق نقش مهمی ایفاء می‌کند.

۳) آزادی از اسارت‌های اجتماعی و ایجاد روحیه ظلم ستیزی و مقابله با هر آنچه که انسانیت را مخدوش سازد.^۲

علامه محمد حسین طباطبایی «ره» با نگرشی فلسفی به آفرینش و رویکردی قرآن محور انسان را جزئی از آفرینش تعریف می‌کند که همسو با تمام ذرات هستی در پی تکامل تدریجی حیات خود است و چون تکامل انسان با توجه به اختیاری که دارا می‌باشد نیازمند راهنمایی از جانب منبعی است که از مسیر کمال او آگاه است. در همین راستا معتقد است دین دو کارکرد اساسی دارد که ناشی از ماهیت

۱ - خمینی، روح الله، آوای توحید، ص ۸۵
۲ - مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، جلد ۲، ص ۱۷۷

آن است.

الف: کارکرد فردی؛ که ناظر بر رابطه انسان با خداوند است.

ب: کارکرد اجتماعی؛ که ناظر بر حضور دین در شئون اجتماعی در جهت حرکت جامعه بسوی کمال مطلوب برای نوع انسان است. ایشان مواردی را به عنوان کارکردهای اجتماعی دین بر می‌شمارد مانند:

۱-۲-۳) انضباط بخشی

دین با دستورات اخلاقی که ارائه می‌نماید انسان‌ها را به نوعی انضباط فرا می‌خواند و وابستگی‌های اخلاقی و معنوی باعث نوعی پای‌بندی انسان‌ها به ارزش‌هایی می‌شود که در جامعه انضباط و رعایت حقوق را به همراه دارد که در دستورات دینی از آن‌ها به تقوی و پرهیزکاری یاد می‌شود و این صفات در انسان متقی و مومن باعث می‌شود؛ تا نوعی خود کنترلی را بر اعمال خود داشته باشد و بدون نظارت و کنترل دستگاه‌های نظارتی یا حکومتی خودش برخی رفتارها را مرتکب نشود. این عملکرد دین در جامعه موجب نوعی آرامش و رعایت حقوق دیگران می‌گردد.

۲-۲-۳) انسجام بخشی

انسجام بخشی، دیگر از کارکردهای دین می‌باشد. دین با مناسک و اعمالی که معرفی می‌نماید نوعی اتحاد گرایی و انسجام بخشی را در جامعه ترویج می‌کند که منجر به همگن شدن جامعه از نظر باورها می‌گردد و در نتیجه برخی انفکاک‌ها یا تضارب آراء کاهش می‌یابد.

۳-۲-۳) حیات بخشی

دین می‌تواند حیات بخش باشد؛ چرا به دین مبین اسلام دین حیات بخش اسلام نیز گفته می‌شود؛ زیرا این دین برای حیات بشر و زندگی دنیایی او برنامه و دستور العمل‌هایی دارد که زندگی را برای بشر دارای حیات و اهمیت و ارزش می‌کند، انسان را از پوچ‌گرایی و لابلایی‌گری می‌رهاند و برای هدف و غایت تعریف می‌نماید. این موارد باعث ارزش‌گذاری برای زندگی انسان می‌شود و انسان می‌کوشد تا این ارزش‌ها را به نسل‌های آینده انتقال دهد.

۴-۲-۳) خوشبختی آفرینی

زندگی دنیایی همیشه توام با نشاط، شادابی، آسایش و آرامش نیست؛ بلکه بر عکس برای اکثر انسان‌ها دارای غم و اندوه و سختی‌هایی می‌باشد. اگر دین با تعریف‌هایی که برای زندگی این دنیا ارائه می‌نماید نباشد زندگی خسته کننده و نا امید کننده خواهد شد. امیدها و چشم اندازهایی که دین از زندگی پس از این سرای فانی ارائه می‌نماید سختی‌های این جهان را قابل تحمل و مرارت‌ها آسان‌تر می‌نماید، با امید و آرامشی که به انسان می‌بخشد و چشم‌اندازی از جهان اخلاقی که ترسیم می‌کند معمای بزرگ و احساس فقدان را حل می‌کند.^۱

۳) نقش دین در ارزش‌گذاری اجتماعی

کارکرد ارزش‌گذاری دین به امورات دنیوی و افعال و اعمالی که انسان مرتکب می‌شود قابل مشاهده و قابل قدر است؛ زیرا اگر نقش دین در تشویق به برخی از اعمال و رفتارها مانند سخاوت و کمک به دیگران نبود انسان شاید تنها با عقل خود نمی‌توانست خیلی از امورات را درک بکند و در صدد انجام آن برآید این دین است که به رفتار انسان ارزش می‌گذارد و افعال را درجه بندی و برای آن‌ها فضیلت‌هایی را بر می‌شمارد انسان را تشویق به برخی رفتارهای نیکو در جامعه می‌نماید که در نهایت موجب رضایت عمومی و آرامش اجتماعی برای بشر می‌گردد؛ لذا می‌توان موارد ذیل را به عنوان نقش دین در ارزش‌گذاری برای رفتار آن‌ها در جامعه بشری برای آرامش انسان‌ها برشمرد.

۱) دین برای انسان حمایت و تسلی به بار می‌آورد و از این طریق ارزش‌ها و هدفهای تثبیت شده را پشتیبانی می‌کند. که با انجام آن‌ها زندگی انسان دارای آرامش بیشتر می‌گردد.

۲) دین از طریق آیین‌ها و مراسم، امنیت عاطفی و هویت و نقطه اتکای ثابتی در بحران‌ها بوجود می‌آورد. که این امر می‌تواند موجب آرامش روحی فردی و اجتماعی برای جامعه بشری گردد.

۳) دین به هنجارها تقدس می‌بخشد و هدف‌های گروهی را بر فراز هدف‌های فردی قرار می‌دهد، دین نظم اجتماعی را مشروع می‌سازد. و همین تقدس‌زایی برای برخی هنجارها موجب به هم پیوستگی اجتماعی می‌گردد.

۴- دین معیارهایی را به عنوان مبنای انتقاد از الگوهای اجتماعی موجود فراهم می‌سازد و از سوی دیگر نیز مبناهایی را برای اعتراض اجتماعی فراهم می‌آورد. که خود موجب تحرک اجتماعی و نوعی تعین در الگوهای مثبت و منفی در راستای حفظ یا طرد آن‌ها می‌گردد که نوعی پالایش و تحول اجتماعی می‌باشد.

۵- دین در فراگرد رشد انسانی بسیار اهمیت دارد؛ زیرا به افراد برای گذار از بحران‌ها کمک می‌کند و در نتیجه زمینه اجتماعی شدن آن‌ها را فراهم می‌آورد. و انسان اجتماعی بهتر می‌تواند امورات زندگی را تدبیر نماید.

۶- دین به انسان در شناخت خودش کمک می‌کند و به او اهمیت می‌دهد. و حتی انسان را برتر از همه موجودات می‌داند و او را خلیفه الله معرفی می‌کند و معتقد است که همه اشیا برای انسان و انسان برای خالق آفریده شده است.^۱

۳-۱) نقش دین در آرمان دهی اجتماعی

یکی از مهم‌ترین کارکردهای دین ارائه ایده‌آل و آرمان مطلوب است. ایده‌آل اصل یا موضوعی است که اگر مورد گرایش انسان قرار گیرد و هدف تلاش‌ها و کوشش‌های او باشد او را به کامیابی می‌رساند. ایده‌آل موجب شکل‌گیری نوع انتخاب آدمی است. شخص به طور آگاهانه یا ناخودآگاه همه پدیده‌ها را با آن می‌سنجد و ارزش‌گذاری می‌کند. ایده‌آل از مختصات زندگی بشری و از عناصر اساسی آن است. انسان زمانی می‌تواند از یک زندگی حقیقی برخوردار باشد که آگاهانه برای خود ایده‌آل و آرمان انتخاب کند. انسان‌ها در طول تاریخ ایده‌آلهایی چون رفاه، ثروت، شهرت، مقام، عشق، زیبایی، دانش و... را انتخاب کرده‌اند، لیکن بهترین ایده‌آل آن است که دارای شرایط زیر باشد.

۱- آرمان منطقی باشد.

۲- قابل وصول باشد.

۳- تمایلات سودجویانه و خودخواهانه را مهار و «من طبیعی» آدمی را کنترل کند.

۴- در انسان چنان کششی ایجاد کند که از درون به سوی هدف اعلای حیات حرکت کند. چنین آرمانی تنها از دین حق و معنای دینی حیات بر می‌خیزد. «میلر بروز» از قول «اینشتین» می‌گوید: «علم، ما را از آنچه هست آگاه می‌کند و دین است که ما را به آنچه که سزاوار است و صلاح ما است مطلع می‌کند.

۵- یکی از رنج‌های بشر که در جهان صنعتی و پیدایش کلان‌شهرها به شدت رو

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی بارویکرد قرآن کریم * ۹۳

به افزایش است، مسأله احساس تنهایی است. منظور از احساس تنهایی در اینجا تنهایی فیزیکی یعنی جدایی از دیگران نیست؛ بلکه گونه‌های دیگری همچون ناتوانی در پاسخ‌دهی به برخی از نیازهای انسان، عدم درک دیگران از شخص و یا سرگرمی دیگران به کار خود و جستجوی منافع خویش و عدم توجه عمیق، جدی، خیرخواهانه و دیگرخواهانه در جهت تأمین خواسته‌ها و نیازهای شخص است. به عبارت دیگر، انسان در این دنیا خود را در میان انبوه مردمانی می‌یابد که همواره در بند خودخواهی‌های خویشند و حتی اگر اعمالی به ظاهر نیک و مفید به حال دیگری انجام می‌دهند عمدتاً آمیخته به انواع درخواست‌ها، گرایش‌ها و خودخواهی‌های ظاهر و پنهان است و کسی صد در صد به خاطر «من» کاری برای «من» انجام نمی‌دهد. اما در نگرش دینی، انسان هیچ‌گاه تنها نیست و خدمت به هم‌نوع، آموزه دین است که منجر به احساس آرامش و نشاط روحی می‌شود.

۶- از جمله خطرانی که همواره جامعه بشری را مورد تهدید قرار داده و در عصر قدرت و تکنولوژی خطرانی صد افزون برای بشریت به بار آورده لجام گسیختگی گرایش، خودخواهی‌ها و تمایلات سرکش نفسانی است. این پدیده شوم نه تنها از جانب علم و دانش و فلسفه‌های بشری مهارشدنی نیست، بلکه اربابان قدرت و دانش را نیز به اسارت خود درآورده و علم و تکنولوژی را نیز در این جهت، استخدام کرده است. آن عامل نیرومندی که انسان را از اسارت هواهای نفسانی آزاد ساخته و قدرت رویارویی با طغیان‌های زندگی سوز نفس اماره را به انسان می‌بخشد، ایمان استوار دینی است.

استایوفسکی، می‌گوید: «اگر خدا «دین» نباشد همه چیز مباح است». یعنی غیر از خدا باوری و ایمان مذهبی هیچ عامل دیگری توان بازدارندگی از اعمال ضد اخلاقی، بیماری بی‌عدالتی، تجاوز و فساد و تباهی و رام کردن نفس اماره و سرکش آدمی را ندارد.

پس این دین است که برای انسان آرمان تعریف می‌کند و حیات بشری را طیبه می‌سازد و برای آن اهداف بلند و ایده‌آل تبلور می‌کنند. آرمان بخشی دین شامل تمام ابعاد زندگی بشری می‌شود؛ مانند نحوه زندگی، استفاده از امکانات، تولید و مصرف مناسب و به جا، و حتی کسب درآمد.

۲-۳) جامعه آرمانی دینی

یکی از وعده‌های الهی که هم در قرآن کریم به این موضوع اشاره نموده است، و هم انبیای الهی به آن وعده داده‌اند؛ موضوع حکومت الهی و حاکمیت جهان‌گستر می‌باشد که این وعده موجب امید مومنان و مستضعفان در دنیا بوده است. امروزه اعتقاد به حکومت عظیم الهی در عرصه پهنای گیتی یکی از موارد اعتقادی شیعیان می‌باشد و این موضوع دارای شواهد قرآنی و روایات متعددی است که علما، محققین و مفسران کلام وحی برای آن شواهد متعددی از قرآن ارائه نموده‌اند و آثار و تالیفات متعددی در این باره به رشته تحریر در آمده است که هرکدام از زاویه خاصی بحث را به کنکاش گرفته است.

همانطور که اشاره رفت آیات قرآن کریم موضوع مورد نظر را مورد بحث قرار داده و بدان اشاره نموده است؛ یکی از آیاتی که شاهد مثال ما می‌باشد این آیه شریفه قرآن کریم است که می‌فرماید:

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»^۱

«خدا به کسانی از شما مومنان که به خدا ایمان آوردند و عمل صالح انجام دهند؛ وعده فرمود که در زمین خلافت شان دهد؛ چنانکه امم صالح پیمبران سلف را جانشین پیشینیان آن‌ها نمود و دین پسندیده آنان را تمکین و تسلط عطا کند و به همه آنان پس از خوف و اندیشه از دشمنان ایمنی کامل دهد که مرا به یگانگی بی هیچ شائبه شرک و ریا پرستش کنند و بعد از آن هر کس کافر شوند پس آنان به حقیقت همان فاسقان تبهارند».

این وعده الهی بی شک تحقق خواهد یافت؛ زیرا وعده خداوند تخلف پذیر نیست و مومنان برای آن تلاش می‌نمایند تا تحقق آن را تسریع ببخشند.

تنها حکومت صالحان است که در زمین می‌تواند موجب آسایش و آرامش بشریت شود. و الا جنگ‌های قدرت و زور آزمایی‌ها و استضعافی که امروزه در دنیا توسط قدرت‌های بزرگ و سلطه طلبان صورت می‌گیرد؛ آرامش و آسایش و امنیت را از بشریت ربوده است و در خیلی از کشورها امنیت و آرامش به یک آرمان

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی بارویکرد قران کریم * ۹۵

و آرزو برای ملت آن کشور تبدیل شده است.

همچنین این آیه شریفه نیز که شاهد بحث ما است می فرماید:

(هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ)^۱

«او است خدایی که رسول خود را به هدایت و دین حق فرستاد تا آن را بر همه ادیان عالم تسلط و برتری دهد هرچند که مشرکان ناراضی و مخالف باشند».

این وعده‌های الهی همه نشان از تحقق یک حکومت جهانی و آخر زمانی می باشد، در همین راستا نیز می توان به آیه شریفه دیگری تمسک جست که می تواند شاهدی برای موضوع بحث ما باشد که خداوند می فرماید:

«رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ»^۲ «پروردگارا، محققا تو تمام مردم را در روزی که هیچ شبهه در آن نیست جمع سازی، و هرگز خدا نقض وعده خویش نخواهد کرد».

در این آیه شریفه نیز به روزی که در تحقق آن هیچ شک و تردیدی نیست اشاره شده است و خداوند می فرماید که خلف وعده در کار خداوند نیست این وعده‌های حتم و محقق شدنی از نشانه‌های جدیت پروردگار عالم برای تحقق وعده خویش مبنی بر تحقق حکومت الهی برای جهانیان است.

و این وعده الهی شکل خواهد گرفت و حکومت صالحان در زمین تحقق خواهد یافت و الا اگر چنین نشود حکومت‌های جباران و مستکبران عالم چگونه بر چیده خواهد شد؟ و به ظلم و ستم آن‌ها بر انسان‌های مظلوم کی و چگونه پایان داده خواهد شد؟ این امید و آرزو است که مومنان را برای آینده روشن و امیدوار نموده است و باعث شده تا برخی ناملازمات روزگار را تحمل نمایند تا آن وعده الهی محقق شود.

این وعده‌های دین هم موجب تحمل برخی سختی‌ها برای انسان‌ها به امید رسیدن به آسایش می گردد. و هم موجب تلاش و کوشش در راستای اصلاح و تحقق آن جامعه آرمانی می شود. از سوی دیگر این روند موجب تحول اجتماعی سیاسی است که دین می تواند در آن نقش داشته و ایفای کارکرد نماید.

این کارکرد دین موجب می شود تا انسان‌ها به سمت عدالت‌خواهی، تساوی حقوق و برابری و حکومت مطلوب حرکت کنند. که ماحصل آن تغییرات در امور

۱ - سوره توبه آیه ۳۳

۲ - سوره آل عمران آیه ۹

اجتماعی و سیاسی جامعه می‌باشد و اثر مثبت آن تحقق زندگی مطلوب برای انسان است که هرچه بیشتر آسایش و آرامش را برای انسان دو ساحتی و دارای حیات دنیوی و اخروی در پی دارد.

لذا می‌توان گفت که در اکثر تحولات نقش دین بارز بوده و ایدئولوژی می‌تواند هدایت‌گر، خط‌دهنده و آرمان‌بخش باشد. که از جمله آن آیات شریفه‌ای است که بدان اشاره رفت و یک جامعه آرمانی با شرایط ویژه‌ای را برای انسان ترسیم می‌کند.

مانند: گسترش عدالت، تحقق امنیت کامل، تامین آسایش و رفاه برای انسان‌ها، حکومت جهانی، حاکمیت انسان صالح، و تحقق جامعه ایمانی و موحدانه

نتیجه

نقش دین یا ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی را نمی‌توان نادیده گرفت. همان‌طور که در آغازین بحث در مفهوم شناسی متذکر شدیم ما ایدئولوژی را به معنی دین گرفته و از مختصر تفاوت‌هایی که در تعریف این دو واژه ارائه می‌گردد صرف نظر نمودیم. همچنین در این نوشته، نقش نیز به معنی کارکرد و عملکرد در نظر گرفته شده است. پس از بحث مفهوم شناسی تعریف‌هایی از دین ارائه شده است که شامل تعریف‌هایی از اندیشمندان و علمای مسلمان و دانشمندان غربی می‌باشد. سپس بحث تاریخچه دین و تحولات اجتماعی ارائه شده است. در این قسمت از تسلط کامل دین بر همه امور اجتماعی و مخالفت دین و صاحبان شریعت با هرگونه نوآوری و نظریه جدید حتی در امور طبیعی و مادی و پس از آن انزوای دین و در حاشیه قرار گرفتن آن، بحث‌هایی ارائه شد. سپس مواردی از کارکرد دین در تحولات و تغییرات سیاسی اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت و در همین راستا می‌توان گفت که دین می‌تواند کارکردهایی داشته باشد که موجب تحول و دگرگونی‌های سیاسی اجتماعی می‌گردد.

آنچه که به دست آمده است و ماحصل و نتیجه تحقیق می‌باشد را می‌توان به صورت موارد ذیل به عنوان نقش و کارکردهای دین در تحولات سیاسی اجتماعی در جامعه ارائه نمود.

انضباط بخشی، انسجام بخشی، حیات بخشی، ارزش‌گذاری، خوش‌بختی‌آفرینی، ایجاد امنیت عاطفی و روانی، تقدس بخشی، معنا بخشی به حیات انسان، ارائه الگو برای معیارهای مثبت و منفی، آرمان‌دهی به انسان، هدایت جامعه به

نقش ایدئولوژی در تحولات سیاسی اجتماعی بارویکرد قران کریم * ۹۷

سمت آرمان‌های مطلوب و تعریف جامعه‌آرمانی و ارائه ویژگی‌هایی برای آن مانند: گسترش عدالت، تحقق امنیت کامل، تامین اسایش و رفاه برای انسان‌ها، حکومت جهانی، حاکمیت انسان صالح، و تحقق جامعه ایمانی و موحدانه از جمله ویژگی‌هایی می‌باشد که تحقق آن را دین وعده داده است، که شرح و بسط این موارد در متن مقاله به صورت مفصل آمده است.

فهرست منابع

قران کریم.

- ۱- ابن خلدون، عبدالرحمن، (مقدمه ابن خلدون، ت: محمد پروین گنابادی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۹ش.
- ۲- بخت آور، کمال الدین، نقش ادیان در تکامل انسان، چاپ اول، تهران، انتشارات مشعل آزادی، ۱۳۴۸ش.
- ۳- بشیریه، حسین، جامعه شناسی سیاسی، چاپ چهارم، تهران، نشر نی، ۱۳۸۶ش.
- ۴- پیترسون و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه، احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران: طرح نو، ۱۳۷۶ش.
- ۶- جعفری، محمد تقی، انسان در افق قرآن، اصفهان، کانون علمی و تربیتی جهان اسلام، چاپ دوم، ۱۳۴۹ش.
- ۷- خمینی، روح الله، آوای توحید، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) ۱۳۶۹ش.
- ۸- طباطبائی، محمد حسین، مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، تهران: دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۱ش.
- ۹- _____ روابط اجتماعی در اسلام، قم بوستان کتاب ۱۳۸۴ش.
- ۱۰- _____ تفسیر المیزان، قم ۱۳۷۸ش.
- ۱۱- فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه، تهران: چاپ خاور، بی تا.
- ۱۲- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، جلد سه، تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۷۳ش.
- ۱۳- _____، مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی _____ ۱۳۷۵ش.
- ۱۴- _____، نظریه های اجتماعی دین _____ ۱۳۷۴ش.
- ۱۵- مجله کیان، مقاله: دین و روان محمد احمدیان ش ۲۸، بیتا.
- ۱۶- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، قم، ۱۳۸۸ش.

۹۸* فصلنامه علمی نسیم کوثر/ پاییز ۱۴۰۰/ شماره ۲

۱۷- ویلم، ژان پل، جامعه شناسی ادیان، ترجمه؛ عبدالرحیم گواهی، تهران، مؤسسه تبیان، ۱۳۷۷ش.

۱۸- همیلتون، ملکم، جامعه شناسی دین، ترجمه، محسن ثلاثی، تهران، مؤسسه تبیان ۱۳۷۷ش.

۱۹- امینی ابراهیم: دادگستر جهان- انتشارات شفق چاپ هفدهم ۱۳۹۶ش.

۲۰- خادمی شیرازی: تحفه امام مهدی- قم انتشارات موعود چاپ سوم ۱۳۸۷ش.

۲۱- سایت www.ktabnak.com

۲۲- سایت www.ir.book.com

۲۳- سایت www.ktabesabz.com

۲۴- سایت www.irebooks.com